

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ШАПТАЛА Олександр Сергійович - доктор наук з державного управління,
професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань правоохоронної діяльності Одеського державного
університету внутрішніх справ

ТАЛАЛАЙ Дмитро Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії СБ України

УДК 343.13+351.746.1 (477)

У статті висвітлено деякі організаційно-правові аспекти використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів під час досудового розслідування корупційних правопорушень.

Ключові слова: корупційні правопорушення, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, матеріали.

The research article gives some organizational and judicial aspects of using materials of investigative activities during prejudicial investigation of corrupt crimes.

Keywords: corrupt crimes, investigative activities, prejudicial investigation, materials.

Постановка проблеми. Проблема боротьби з корупцією та організованою злочинністю продовжує становити реальну небезпеку для всієї держави, адже ефективність протидії їм лишається на достатньо низькому рівні. Відповідно, розслідування вказаної групи кримінальних правопорушень набуває достатньо важливого загальнодержавного значення.

Ефективність досудового розслідування визначеної групи кримінальних правопорушень залежить від того, наскільки всебічно, повно і об'єктивно були досліджені усі обставини вчиненого злочину, а також від того, як ці обставини закріплені матеріалами діяльності уповноважених правоохоронних органів. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України, основними засобами отримання доказів під час провадження досудового розслідування є слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, суб'єктом здійснення яких, як правило, є слідчі підрозділи або оперативні підрозділи, на підставі відповідного доручення. За результатами їх діяльності складаються відповідні процесуальні документи. Більше того, не менш важливе значення у кримінально-про-

цесуальному доказуванні мають матеріали діяльності оперативно-розшукових органів щодо фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми протидії корупції та організованій злочинності внаслідок своєї суспільної значимості завжди були в центрі уваги науковців. Такий інтерес, перш за все, зумовлений динамічними змінами діючого законодавства у вказаній сфері, реформуванням системи правоохоронних органів, а також Євроінтеграційними процесами в державі.

Проблематика використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності активно розроблялася у наукових працях К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Г.Ю. Бондар, В.О. Глушкова, Ю.М. Грошевого, О.Ф. Долженкова, Д.Б. Сергєєвої, С.М. Стахівського, С.Б. Фоміна, А.Ю. Шумілова та багатьох інших. Разом з тим низка питань використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень продовжує залишатися дискусійною, що в достатній мірі

негативно впливає на ефективність практичної діяльності з протидії корупції та організованих злочинності.

Метою статті є висвітлення окремих проблемних питань правового та організаційного характеру щодо використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні корупційних правопорушень.

Викладення основного матеріалу. Виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень здійснюється шляхом комплексного застосування сил, засобів і методів оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Водночас, триває реформування системи боротьби з корупцією та організованою злочинністю обумовлює необхідність докладного наукового осмислення вказаних правоохоронних функцій.

Складність встановлення змісту об'єктивної сторони корупційних правопорушень викликана тим, що безпосереднім суб'єктом вчинення злочину є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або такі, що прирівняні до них, а також і тим, що, як правило, під час скоєння злочинів виконуються дії з використанням цих повноважень та пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб [1]. Такі чинники впливають на своєчасність та повноту отримання інформації про зміст злочинної діяльності та ускладнюють виявлення фактів вказаної протиправної діяльності.

Зважаючи на вказані вище обставини, актуальним є питання вдосконалення організаційних та правових засад досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності, зокрема використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів на стадії досудового розслідування. Така діяльність правоохоронних органів спрямована на встановлення фактів вчиненого кримінального правопорушення або такого, що перебуває на стадії готування, шляхом проведення комплексу спеціальних заходів різного спрямування, особливе місце серед яких відводиться слідчим (розшуковим) діям та негласним слідчим (розшуковим) діям.

Використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів на стадії досудового розслі-

дування щодо корупційних правопорушень, на нашу думку, можливе за умови здійснення відповідних організаційних та тактичних заходів, які визначають пріоритетні напрями виявлення та розслідування, забезпечення такої діяльності достатніми силами та засобами, а також належним рівнем відомчої та міжвідомчої взаємодії оперативних підрозділів з підрозділами досудового розслідування.

Поняття матеріалів оперативно-розшукової діяльності у діючих нормативно-правових актах досі не знайшло свого відображення, що суттєво ускладнює правозастосовчу діяльність. Нами зроблено висновок про те, що дане поняття можна визначити як різноманітні носії фактичних даних та відомостей, документи, предмети, що містять у собі фактичні дані, та їх носії, які отримуються в ході оперативно-розшукової діяльності і зосереджуються в оперативно-розшукових справах, а також матеріали оперативно-розшукової діяльності, що засвідчують хід ведення оперативно-розшукової справи [2, с. 6].

Водночас, відповідно до чинного законодавства на стадії досудового розслідування оперативні підрозділи діють лише за дорученням слідчого, прокурора, виконуючи їх доручення на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно, на нашу думку, матеріали їх діяльності, в межах провадження досудового розслідування у кримінальному провадженні, представлені документами, що складені за результатами означених дій.

За результатами аналізу положень ст. 255-257 КПК України [3], теоретичних положень щодо поняття й сутності результатів негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), можна визначити, що їх результати доцільно розуміти у широкому та вузькому значенні. Так, у широкому розумінні цього терміну результати НСРД - це будь-які дані, що виникають (отримуються) в процесі проведення НСРД [2, с. 11]. У вузькому розумінні матеріально фіксовані джерела, змістом яких є будь-які дані, а також матеріальні об'єкти, у тому числі документи, що виникають (отримуються) в ході їх проведення [2, с. 12]. Результати НСРД для їх подальшого використання у доказуванні мають бути трансформовані в передбачену матеріальну форму (матеріальний об'єкт - предмет, документ тощо), оскільки сама

лише змістовна складова результатів НСРД - дані (інформація), що отримується в результаті їх проведення, не може бути використана у доказуванні. Матеріали НСРД і результати НСРД (у вузькому розумінні) постають тотожними термінами. На момент отримання результатів НСРД вони ще не є процесуальними доказами.

Нами виділено три основні напрями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій: 1) для отримання окремих видів доказів, обґрунтування доказами правової позиції сторонами, а також для прийняття рішення уповноваженими суб'єктами кримінального провадження; 2) для провадження процесуальних дій як засобів отримання доказів (результати НСРД можуть бути приводами та підставами для провадження слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних; для провадження тимчасового доступу до речей та документів тощо); 3) організаційно-тактичного забезпечення провадження процесуальних дій.

Відзначимо, що окреслені напрями використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів при проведенні НСРД у кримінальних провадженнях, у залежності від їх змісту та форми, можуть бути лише двома видами доказів: речовими доказами, якщо вони є матеріальними об'єктами, що відповідають вимогам ст. 98 КПК України, або документами, якщо вони відповідають вимогам ст. 99 КПК України. Разом з тим не всі матеріальні об'єкти можуть вилучатися в ході НСРД, а повинні вилучатися лише під час провадження гласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Адже таємне вилучення предметів і документів призведе до унеможливлення використання їх як доказів у кримінальному процесі. Виключенням є лише НСРД, передбачені ст.ст. 261, 271, 272, 274 КПК України. Аудіо-, відеозапис, отримані в порядку ст.ст. 260, 263, 264, 270 КПК України, не є додатками до протоколу НСРД, а є документами, які лише в своїй нерозривній єдності з протоколом відповідної НСРД утворюють документ-доказ у кримінальному провадженні. Окремі результати НСРД, передбаченої ст. 264 КПК України (комп'ютерна інформація), не підпадають під види доказів, визначені ч. 2 ст. 84 КПК України, тому потребують визначення як окремого виду доказу.

Результати НСРД можуть використовуватися для організаційно- тактичного забезпечення провадження процесуальних дій - засобів доказування, у тому числі й ті, які не підлягають розсекреченню та не можуть бути приводами і підставами для проведення процесуальних дій та доказами, а також ті результати НСРД, що не набули матеріально-фіксованої форми.

Негласні слідчі (розшукові) дії також можуть сприяти створенню умов для забезпечення ефективності та результативності процесуальних дій, а саме: 1) визначенню найбільш доцільного часу та місця проведення відповідної процесуальної дії; 2) вибору найбільш оптимальних тактичних прийомів та передбаченню методів, засобів та форм їх реалізації; 3) використанню фактору раптовості; 4) мінімізації ступеня тактичного ризику; 5) моделюванню поведінки учасників процесуальної дії; 6) визначенню в організованій групі осіб, схильних до контакту зі слідчим; 7) з'ясуванню ступеня поінформованості осіб, які протидіють слідству, про плани та наміри слідчого, про наявні у слідства докази, про джерела інформації; 8) застосуванню адекватних протидії злочинців процесуальних, тактичних та організаційних заходів; 9) урахуванню можливої протидії розслідуванню з боку третіх осіб, способи та форми її прояву тощо.

Таким чином, на нашу думку, матеріали діяльності оперативних підрозділів, що використовуються для забезпечення досудового розслідування – це матеріально фіксовані джерела, змістом яких є будь-які дані, а також матеріальні об'єкти, у тому числі документи, що виникають (отримуються) в ході їх проведення та можуть бути використані слідчим, прокурором з метою виконання завдань кримінального провадження під час досудового розслідування злочинів. Зазначені матеріали за походженням класифікуються на такі, що отримані в результаті оперативно-розшукової діяльності, та такі, що отримані в процесі проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого, прокурора.

Можливість використання вказаних матеріально фіксованих джерел у кримінальному судочинстві визначається їх змістом і формою. Зміст повинна становити інформація, яку можливо використати для забезпечення процесу до-

казування, зокрема: 1) для отримання окремих видів доказів, обґрунтування доказами правової позиції сторонами, а також для прийняття рішення уповноваженими суб'єктами кримінального провадження; 2) для провадження процесуальних дій як засобів отримання доказів (результати НСРД можуть бути приводами та підставами для провадження слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних; для провадження тимчасового доступу до речей та документів та ін.); 3) організаційно-тактичного забезпечення провадження процесуальних дій.

За формою матеріали діяльності оперативних підрозділів, що використовуються для забезпечення доказування у кримінальному провадженні мають відповідати вимогам, встановленим КПК України до протоколів та їх додатків. У разі, якщо такі протоколи містять фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, вони можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні (як докази, як приводи й підстави для проведення процесуальних дій - засобів доказування, передбачених ст. 93 КПК, з метою вирішення організаційно-тактичних завдань розслідування).

Необхідно звернути увагу на те, що у чинному КПК України, на відміну від КПК України 1960 року (ч. 2 ст. 65), серед джерел доказів відсутні протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками. Діючи КПК України доказами в кримінальному провадженні визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Їх процесуальними джерелами є: показання, речові докази, документи, висновки експертів (ст. 84). Чинним КПК України визначено загальні вимоги визнання фактичних даних доказами у кримінальному процесі. Ніяких особливостей та будь-яких виключень для матеріалів оперативно-розшукової діяльності для визнання їх доказами КПК України не містить.

Основними вимогами до визнання фактичних даних доказами, у тому числі й отриманих у ході оперативно-розшукової діяльності, є: належність (ст. 85 КПК України) та допустимість (ст. 86 КПК України) доказу.

Встановлюючи вимоги дотримання процесуальної форми, закон має на меті отримання доброякісних доказів, здатних із достовірністю встановлювати обставини справи. Процесуальна форма немає значення, якщо вона не відповідає змісту. Без форми зміст не може існувати і виконувати своє цільове призначення. Форма доказу має істотне значення, оскільки зміст його залежить від об'єктивних властивостей фактів та обставин, що підлягають доказуванню, якості джерел, об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на процес отримання доказів.

У науковій та навчальній літературі виокремлюють вимоги допустимості доказів, якими є: а) законність джерела доказів; б) законність способу отримання доказів; в) процесуальне оформлення ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; г) належний суб'єкт, що має право проводити процесуальні дії з отримання доказів.

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає способи отримання доказів. У статті 223 КПК сформульовано загальні вимоги щодо проведення слідчих (розшукових) дій. Статті 224-232 КПК України містять норми щодо умов і процесуального порядку проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей (трупа) для впізнання, проведення допиту, впізнання в режимі відео конференції під час досудового розслідування, обшуку, огляду, залучення експерта та проведення експертизи.

У главі 21 КПК України викладено вимоги, що ставляться до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (аудіо-, відеоконтроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль місця, контроль

за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, використання конфіденційного співробітництва). Слід зазначити, що підставами для проведення негласних (розшукових) слідчих дій можуть бути також матеріали оперативно-розшукової діяльності.

Зі змісту ч. 2 ст. 84 КПК України випливає, що фактичні дані, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, можуть бути допущені як докази, якщо вони отримані та перевірені шляхом гласних слідчих (розшукових) дій з дотриманням прав і свобод людини або з правомірним обмеженням окремих прав і свобод, санкціонованих слідчим суддею. Така ідея знайшла своє відображення у змісті ст. 256 КПК України «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні». Це положення у повній мірі стосується і матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Загальновідомо, що слідчі та оперативні підрозділи є самостійними підсистемами, перед яким ставляться різні завдання, водночас вони можуть функціонувати як у автономному режимі, так і у спільному [4, с. 71-72].

Виконання оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у розпочатому кримінальному провадженні здійснюється на виконання письмового доручення слідчого, прокурора, однак їх участь не обмежується лише діяльністю з процесуального закріплення фактичних даних про причетність конкретних осіб до корупційного кримінального правопорушення. Так, зокрема, здійснюючи оперативно-розшукову діяльність у межах своїх повноважень, вони зобов'язані викривати причини і умови, які сприяли вчиненню злочинів; інформувати державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про порушення законодавства, пов'язані з службовою діяльністю посадових осіб; здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав зі метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів та ін. [5]. Відповідно, оперативними

підрозділами можуть бути отримані додаткові матеріали про фактичні обставини вчинення корупційних правопорушень та причетних осіб, до їх вчинення, реалізація яких на стадії досудового розслідування також має здійснюватися із дотриманням вимог допустимості доказів.

Висновки. Таким чином, забезпечити повне розкриття та розслідування корупційних кримінальних правопорушень можливо лише за рахунок використання різноманітних процесуальних та непроцесуальних засобів. Корупційним кримінальним правопорушенням, як особливій формі злочинної діяльності, що ретельно готується та приховується суб'єктами владних повноважень, необхідно протиставити комплекс оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких дозволить забезпечити реалізацію принципу невідворотності покарання. Інститут використання матеріалів діяльності оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні корупційних правопорушень потребує постійного вдосконалення з урахуванням досвіду практичної діяльності, а окремі розглянуті проблемні питання можуть бути використані у цьому напрямі.

Література

1. Про засади запобігання та протидії корупції. Закон України від 7 квітн. 2011 р. № 3206-VI. Урядовий кур'єр. 2011, № 108.
2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в інтересах кримінального процесу. Метод. рек. уклад. В.Є. Тарасенко, І.Ф. Хараберюш, О.С. Шаптала та ін. Одеса. ОДУВС. 2015, 28 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квітн. 2012 р. № 4651-VI. Урядовий кур'єр. 2012, № 99.
4. Хомколов В. П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. М. Закон и право. ЮНИТИ. 1999, 191 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992, № 22, Ст. 303